

Конрад Аденауер: стратегія сумирності

Необхідність оновлення

У січні 1943 року на конференції в Касабланці союзники проголосили, що не погодяться на менше, ніж «безумовна капітуляція» держав Осі. Президент США Франклін Делано Рузвельт, який був рушійною силою цієї заяви, прагнув позбавити будь-який уряд після Гітлера можливості заявити, що його обманом змусили капітулювати, а потім не виконали наданих обіцянок. Повна військова поразка Німеччини, разом із тотальною втратою її моральної та міжнародної легітимності, неминуче веде до поступового розпаду німецької цивільної структури.

Я бачив цей процес, будучи в складі 84-ї піхотної дивізії армії США, яка рухалася від німецького кордону вздовж промислової території Рура до річки Ельби поблизу Магдебурга — лише в 150 кілометрах від битви за Берлін, яка тоді була в розпалі. Коли дивізія переходила німецький кордон, мене перевели до підрозділу, що відповідав за безпеку й запобігання партизанським діям, наказ про які віддав Гітлер.

За шість років до того моя родина втекла з маленького баварського міста Фюрт, щоб уникнути расових переслідувань. На той час мені важко було уявити більший контраст між Німеччиною, яку я бачив, та Німеччиною моєї юності. Тоді Гітлер щойно анексував Австрію і вже розчленовував Чехословаччину. Німці переважно проймалися відчуттям влади.

Тепер же з багатьох вікон звисали білі простирадла, позначаючи капітуляцію населення. Німці, які лише кілька років тому святкували перспективу панування над Європою від Ла-Маншу до Волги, були залякані та збентежені. Тисячі переміщених

осіб, депортованих зі Східної Європи під час війни як примусові працівники, скупчувалися на вулицях у пошуках їжі, притулку та можливості повернутися додому.

Це був розпачливий період німецької історії. Їжі катастрофічно бракувало. Багато людей голодували, а дитяча смертність була вдвічі вищою, ніж у решті країн Західної Європи¹⁸. Усталений обмін речами та послугами було зруйновано; на його місці з'явився чорний ринок. Поштова служба працювала погано чи взагалі не працювала. Залізничне сполучення було нерегулярним, а пересування автомобільними шляхами надзвичайно ускладнилося через руйнації, спричинені війною, та нестачу пального.

Навесні 1945 року окупаційні сили мали встановити якийсь цивільний порядок, допоки спеціально навчений військовий урядовий персонал не зможе замінити бойові загони. Це сталося приблизно в час Потсдамської конференції в липні-серпні (де зібралися Черчилль / Еттли, Трумен і Сталін). На цьому саміті союзники поділили Німеччину на чотири окупаційні зони: Сполученим Штатам — південну частину, включно з Баварією; Британії — індустріальні північні Рейнські землі та Рурський регіон; Франції — південні Рейнські землі й територію вздовж ельзаського кордону; Радянському Союзу — зону від Ельби до межі по Одеру — Нейссе, яка утворювала новий польський кордон, що зменшив довоєнну територію Німеччини майже на чверть. Кожна з трьох західних зон перебувала в юрисдикції «верховного комісара» — старшого офіційного представника окупаційних сил.

Німецького цивільного уряду, колись явно ефективного й беззаперечного, більше не існувало. Верховну владу, аж до районного (Kreis) рівня, тепер здійснювали окупаційні сили. Ці сили підтримували порядок, але знадобилося майже одинадцять місяців, щоб комунікації знову стали передбачуваними. Під час зими 1945–1946 років брак палива змусив навіть Конрада Аденауера, який за чотири роки після цього став канцлером, спати в теплому пальті¹⁹.

Окупована Німеччина несла тягар не лише останніх років, а й своєї складної історії. За сімдесят чотири роки Німеччина послідовно була монархією, республікою і тоталітарною державою. Наприкінці війни єдиним спогадом про стабільне урядування залишилися посилення на перші роки об'єднаної Німеччини, на чолі якої стояв канцлер Отто фон Бісмарк (1871–1890 роки). Відтоді

й до початку Першої світової війни (1914 рік) Німецьку імперію переслідувало те, що Бісмарк назвав би «нічним жахиттям» ворожих зовнішніх коаліцій, поява яких стала реакцією на військовий потенціал Німеччини та її непримиренну риторику. Оскільки об'єднана Німеччина була сильнішою за будь-яку з багатьох сусідніх з нею держав і мала більше населення, ніж будь-яка з них, крім Росії, її дедалі більша й потенційно панівна сила перетворилася на постійний безпековий виклик для Європи.

Після Першої світової війни новоутворена Ваймарська республіка була спустошена інфляцією та економічними кризами й вважала себе скривдженою каральними положеннями повоєнного Версальського договору. Після 1933-го, під проводом Гітлера, Німеччина намагалася нав'язати свій тоталітаризм усій Європі. Коротко кажучи, упродовж першої половини ХХ століття об'єднана Німеччина була послідовно або надто сильною, або надто слабкою для забезпечення миру в Європі. У 1945 році вона перебувала в найменш безпечному становищі в Європі та світі від моменту свого об'єднання.

Завдання відновлення гідності та легітимності в цьому зруйнованому суспільстві випало Конраду Аденауеру, який упродовж шістнадцяти років був обербургомістром Кельна, поки Гітлер не звільнив його з цієї посади. На щастя, минуле Аденауера приготувало його до ролі, яка вимагала водночас і сумирності, щоби впоратися з наслідками безумовної капітуляції, і сили характеру, щоб відновити міжнародне положення своєї країни серед інших демократій. Народжений 1876 року, лише за п'ять років після об'єднання Німеччини під проводом Бісмарка, Аденауер решту життя був пов'язаний зі своїм рідним містом Кельном, з його величним готичним кафедральним собором над Рейном і його історією важливого центру Ганзейського союзу торговельних вільних міст.

Уже в дорослому віці Аденауер пережив три перетворення об'єднаної Німеччини після Бісмарка: жорстоку Німеччину часів кайзера*, внутрішні заворушення часів Ваймарської республіки й авантюризм часів Гітлера, який завершився самознищенням та розпадом держави. Намагаючись відновити місце для своєї

* Йдеться про кайзера Вільгельма II, який очолював Німеччину впродовж тридцяти років (1888–1918), а від 1890-го, після відставки Бісмарка, фактично керував її зовнішньою та внутрішньою політикою. — Прим. пер.

держави в легітимному повоєнному міжнародному порядку, Аденауер мав справу зі спадщиною глобального обурення, а в самій Німеччині — з дезорієнтацією публіки, приголомшеної довгою низкою випробувань: революція, світова війна, геноцид, поразка, розділення держави, крах економіки і втрата моральної доброчесності. Він обрав водночас сумирний та відважний курс: визнати скоєні Німеччиною беззаконня; прийняти покарання поразкою та безсиллям, включно з розділенням його країни; погодитися на військові репарації у формі демонтажу її індустріальної бази; смиренно намагатися розбудувати нову європейську структуру, у якій Німеччина могла б стати вартим довіри партнером. Він сподівався, що Німеччина може стати нормальною країною, хоч і знав, що її пам'ять завжди лишатиметься ненормальною.

Від ранніх років до внутрішнього заслання

Батько Аденауера, Йоганн, у минулому унтерофіцер пруської армії, упродовж тридцяти років був конторським службовцем у Кельні. Маючи лише обов'язкову освіту початкової школи, Йоганн твердо вирішив надати своїм дітям нагоду здобути освіту й побудувати кар'єру. Мати Аденауера поділяла цю мету: вона була донькою банківського службовця і додавала до доходів Йоганна свої заробітки від рукоділля. Вони разом старанно готували маленького Конрада до школи й намагалися прищепити йому свої католицькі цінності²⁰. Розуміння гріха і відповідальності перед суспільством проходить крізь усе дитинство Аденауера. Навчаючись у Боннському університеті, він здобув репутацію вольової людини через свою звичку занурювати ноги у відро з крижаною водою, щоби здолати втому від навчання до глибокої ночі²¹. Правнича освіта й сімейна традиція служіння спонукали його поступити 1904 року на муніципальну службу в Кельні. Йому дали посаду помічника бургомістра (Beigeordneter), відповідального зокрема за податки. 1909 року він став старшим помічником бургомістра, а 1917-го — обербургомістром Кельна*.

* У 1917 році кайзер Вільгельм II змінив титул бургомістра Кельна на «обербургомістр» (Oberbürgermeister). Див. Dr Matthias Oppermann, 'Biography of Konrad Adenauer', Konrad Adenauer Foundation (Konrad-Adenauer-Stiftung) online archives, kas.de/en/konrad-adenauer.

Бургомістрами Кельна зазвичай ставали колишні службовці, які прагнули у своїх діях лишатися понад запеклою і вкрай партійною політикою тієї доби. Репутація Аденауера зросла аж настільки, що 1926 року в Берліні обговорювали навіть ідею зробити його канцлером уряду національної єдності. Цей план не було здійснено через складнощі з формуванням надпартійної коаліції, а Аденауер погоджувався на цю посаду лише на таких умовах.

Перший видатний вчинок Аденауера національного масштабу був пов'язаний з призначенням Гітлера канцлером 30 січня 1933 року. Для зміцнення своїх позицій Гітлер оголосив загальні вибори й запропонував німецькому парламенту так званий «Закон про повноваження»*, який призупиняв верховенство права та незалежність громадянських інституцій. Упродовж місяця після призначення Гітлера канцлером Аденауер тричі публічно продемонстрував свою незгоду. У верхній палаті Пруссії, членом якої він був за посадою як обербургомістр Кельна, він проголосував проти «Закону про повноваження». Під час передвиборчої кампанії Гітлера він відхилив запрошення зустріти його в кельнському аеропорту. А за тиждень до виборів наказав прибрати нацистські прапори з мостів та інших міських споруд. За тиждень після очікуваної електоральної перемоги Гітлера Аденауера було усунуто з посади.

Після цієї відставки Аденауер попросив притулку в старого шкільного приятеля, який був абатом бенедиктинського монастиря. Притулок було надано, й у квітні 1933 року Аденауер поселився в Лаахському абатстві Святої Марії, розташованому приблизно за 80 кілометрів від Кельна на березі Лаахського озера. Тут він насамперед занурився у вивчення двох папських енциклік, опублікованих Львом XIII і Пієм XI, які з позицій католицького вчення розглядали соціально-політичні процеси, насамперед зміну становища сучасного робітничого класу²². У цих енцикліках Аденауер знайшов доктрини, суголосні його власним політичним переконанням: наголошування на християнській, а не політичній ідентичності; засудження комунізму та соціалізму; пом'якшення класової боротьби завдяки сумирності й християнській доброчинності; забезпечення вільного змагання замість картельних практик²³.

* Нім. Ermächtigungsgesetz; повна назва — «Закон про подолання нужденності народу та держави» (Gesetz zur Behebung der Not von Volk und Reich). — Прим. пер.

Перебування Аденауера в Лаахському абатстві було нетривалим. Під час відвідин різдвяної меси люди з навколишніх поселень зібралися, щоби побачити й підтримати його. Після цього нацистські чиновники змусили абата виселити свого шанованого гостя. У січні 1934 року Аденауер полишив абатство.

Упродовж наступного десятиліття його життя було складним і нестабільним. Бували моменти великої небезпеки, особливо після невдалого замаху на Гітлера в червні 1944 року, організованого верхівкою пруської аристократії та деякими вцілілими представниками політичного і військового життя донацистських часів. Помста Гітлера прагнула знищити їх усіх. На певний час Аденауер уникнув їхньої долі завдяки тому, що постійно був у дорозі: він ніколи не залишався в одному місці більше ніж двадцять чотири години²⁴. Небезпека так і не змінила його негативного ставлення до Гітлера через нищення верховенства права, яке Аденауер вважав неодмінною умовою існування сучасної держави²⁵. Втім, будши відомим дисидентом, Аденауер не бажав приєднуватися до змов проти режиму, цивільних чи військових, здебільшого через те, що скептично ставився до перспектив їхнього успіху²⁶. Загалом, як висловився один дослідник, «він та його сім'я щосили намагалися жити якомога тихішим і непомітнішим життям»²⁷.

Попри відхід Аденауера від політики, нацисти зрештою ув'язнили його. Восени 1944 року він провів два місяці в тюремній камері, з вікна якої бачив страти, серед них і страту шістнадцятирічного хлопця. Над ним лунали крики інших в'язнів, яких піддавали тортурам.

Урешті-решт його син Макс, що служив у німецькій армії, спромігся добитися його звільнення. Коли в лютому 1945 року американські танки ввійшли в Рейнські землі, Аденауер почав замислюватися над своєю можливою роллю у своїй країні, що зазнала воєнної поразки, морального спустошення, економічного занепаду й політичного колапсу²⁸.

Шлях до лідерства

Люта реакція Гітлера на червневий заколот на початку шаленого останнього року Другої світової війни спустошила лави його можливих наступників. Деякі чільні представники

соціал-демократичної партії вижили в концтаборах — включно з пізнішим суперником Аденауера Куртом Шумахером — і мали достатню політичну вагу для посади канцлера. Але їм бракувало послідовників, щоб завоювати довіру публіки, потрібну для впровадження безумовної капітуляції країни зі всіма відповідними стягненнями — а лише на цих передумовах можна було здобути довіру західних союзників.

У травні 1945 року американські сили, які першими окупували Кельн, відновили Аденауера на посаді бургомістра. Проте з переходом міста, згідно з потсдамськими угодами, до британської окупаційної зони посилювалися суперечності, й за кілька місяців британці звільнили його з посади. Хоча окупаційна влада тимчасово усунула Аденауера від політичної діяльності, він тихо зосередився на розбудові політичної бази для відновлення німецького самоврядування.

У грудні 1945 року Аденауер відвідав зустріч, метою якої було утворення нової партії, що об'єднувала б і католиків, і протестантів. Зібрання відвідали колишні члени католицької Партії центру*, з якою Аденауер був пов'язаний як бургомістр Кельна, а також консервативної Німецької національної народної партії (Deutschnationale Volkspartei) та ліберальної Німецької демократичної партії (Deutsche Demokratische Partei). Багато хто з них був в опозиції до Гітлера, деяких було ув'язнено через їхній опір. Цій групі бракувало чіткого політичного напрямку та доктрини; насправді тональність дискусії на цьому першому зібранні була радше соціалістичною, ніж класичною ліберальною. Питання засадничих принципів відклали, зокрема й через заперечення Аденауера, і група просто домовилася про свою назву: Християнсько-демократичний союз²⁹.

Упродовж наступного місяця Аденауер допоміг наповнити ХДС політичною філософією партії, що обстоює демократію, соціальний консерватизм та європейську інтеграцію, відкидаючи нещодавнє минуле Німеччини й будь-який тоталітаризм загалом. У січні 1946 року на конгресі важливих членів ХДС в британській окупаційній зоні в Херфорді, Вестфалія, Аденауер докладніше розвинув ці принципи й зміцнив своє лідерство в новій партії.

* Повна назва — «Німецька партія центру» (Deutsche Zentrumspartei). — Прим. пер.